

Iris Murdoch

Illustrasjon: [NCMallory/Flickr](#).

RØFF GUIDE: Iris Murdochs begrep om en «toveisbevegelse» mellom dagliglivets utfordringer og våre metafysiske spekulasjoner om dem, preget hele hennes filosofi. I hennes romaner finner vi også ofte en lignende bevegelse, selv om hun mente at filosofi og skjønnlitteratur ikke måtte forveksles. Hva kan vi lære av å lese hennes romaner og hva kan vi lære av å lese hennes filosofiske tekster?

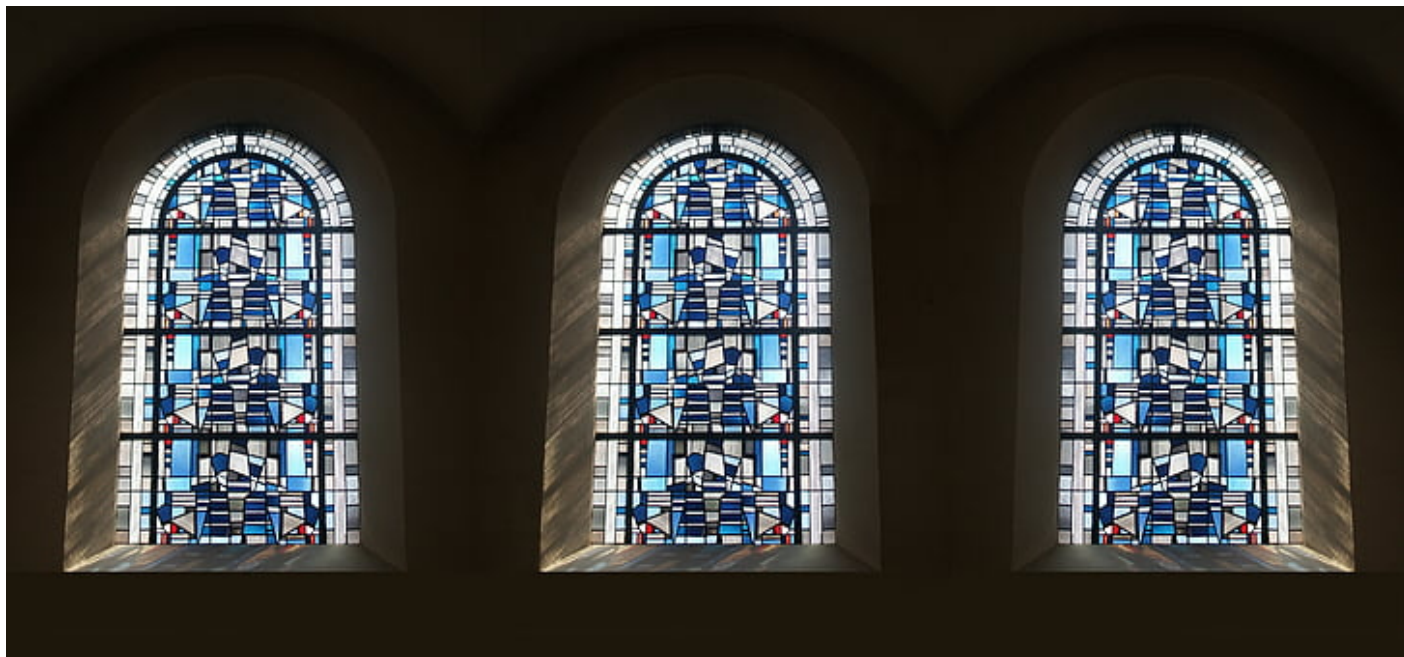
Av Elin Svenneby

Den irskfødte filosofen og forfatteren Iris Murdoch (1919 – 1999) tilbragte mesteparten av sitt liv i England og ble utdannet fra universitetene i Oxford og Cambridge i årene før, under og like etter 2.

verdenskrig, i tiden da den analytiske filosofien og eksistensialismen ble dannet og etablert som nye paradigmer. Disse paradigmene ble – hvert på sitt vis – kritisert av Murdoch. Det finnes flere berøringspunkter mellom de faglitterære artiklene og de skjønnlitterære tekstene hun skrev, men hun insisterte på deres ulikhet. De to tekstsjangrene har etter hennes mening ulike formål og bidrar på ulikt vis i våre forsøk på å bli bedre mennesker. Å bli bedre innebærer både å få mer (realistisk) kunnskap om verden og vår kunnskaps forutsetninger og å oppføre oss med større visdom mot hverandre – og det andre som omgir oss. Jeg vil her stille noen spørsmål til Iris Murdoch: Hva kan filosofen bidra med i slike forsøk? Hva kan fiksjonen bidra med? Sagt på en annen måte: Hva kan filosofien som fiksjonen ikke kan, og hva kan fiksjonen som filosofien ikke kan?

Hva kan filosofien bidra med?

Det er en underliggende forutsetning for filosofifaget at filosofen forsøker å si noe sant om sitt tema. I likhet med andre akademikere må hun redegjøre for ståsted og kontekst, påpeke og forklare erkjennelsesmessige og språklige vanskeligheter underveis, referere til fagfeller som har arbeidet med de samme problemene på en systematisk måte, være kildekritisk og sammenholde ulike teorier om det som er i fokus. Disse og lignende akademiske dyder skal sørge for at man unngår feil og uklarerheter, slik at oppmerksomheten på den best mulige måten rettes mot det tematiske. Til forskjell fra folk som: «lenge har sett ut gjennom et vindu uten å legge merke til glasset» har den filosoferende blitt oppmerksom på det. Murdoch tenker her først og fremst på språket, men for filosofen innebærer det også å reflektere over ståsted og kontekst og – som Sokrates sa – å bli kjent med seg selv. «Det å filosofere . . . er å undersøke sitt eget temperament eller sinnelag samtidig som en forsøker å oppdage sannheten,» presiserte Murdoch. Men hvordan undersøker man sitt eget temperament? Hvordan blir man kjent med sitt eget sinnelag eller hvilke begreper som danner ens «vindu»? Å formulere et generelt svar på hvordan et sinnelag formes er kanskje psykologiens oppgave, men hvordan *jeg blir kjent med mitt spesielle sinnelag* er et annet spørsmål. Og her må jeg da foregripende si at Murdoch – uten å oppgi filosofien – ser god kunst som en del av svaret og at særlig litteraturen blir viktig. Der medmennesker kanskje med god grunn kvier seg for å veilede eller kritisere hverandre direkte, kan en god roman med sin indirekte metode og sine troverdige karakterer virke opplysende på en skånsom måte.

(Kilde: PickPik.com)

Glasset i mitt «vindu» er dannet av alle mine erfaringer, og selv om *glassmaleri* kanskje er en bedre metafor, handler det fortsatt om det (ofte usynlige) bildet jeg ser verden gjennom. Imaginasjonen, den billedskapende evnen som er nødvendig for all vår forståelse, er også nødvendig for å danne seg et sant selv bilde og for å utvikle ens moralske potensialer. Murdoch skjelnet (kanskje overdrevent skarpt) mellom fantasibildder – som lokker oss til å flykte fra verden, og imaginasjonen – som henter sitt stoff fra det reelle eller faktiske. Både mennesker og romaner består jo gjerne av en blanding av disse, men for Murdoch måtte den disiplinerte og profesjonelle filosofien tendere mot det *imaginative* for å oppnå det hun kalte en reflekterende eller refleksiv *realisme*. En slik tendens utelukket dermed ikke filosofens moralske ansvar for sine undersøkelser og deres metode.

Blant Murdochs tidlige lærere i Oxford var den skotske filosofen og teologen Donald MacKinnon. Han lærte ikke bare studentene sine filosofi, men også at de skulle bry seg om og ta vare på hverandre. Han mente at filosofiske studier spiller en sentral rolle når det gjelder å finne ut av hvordan en skal leve sitt liv. «Han brød seg om godhet,» for å sitere Peter J. Conrads Murdoch-biografi. MacKinnon påvirket Murdoch særlig med sin «umoderne» insistering på de moralske verdiers realitet og sin benektelse av troen på metafysikkens død. Den unge Murdoch befant seg på venstresiden politisk, og skrev sin første filosofibok om Jean-Paul Sartre. Imidlertid forlot hun etterhvert Sartres ateistiske eksistensialisme til fordel for den kristne eksistensialismen hun fant hos Simone Weil, en tenkning som kanskje også var nærmere MacKinnon. I Sartres filosofi hadde

Murdoch irritert seg over det hun så som den urealistiske heltens fra mange moderne romaner (og moralfilosofi): en fri, uavhengig, mektig og modig mann. Hos Weil fant hun en tenker med en dypere sosial samvittighet, basert på en større ydmykhet for det mellommenneskelige og åndelige som overskrider «heltens» egosentriske fantasier. Weils blikk for følelser, ikke minst for kjærligheten mellom mennesker, bidro til at den modne Murdoch overtok hennes formulering av vår evne til det hun kalte en rettferdig, kjærlig og uselvisk oppmerksomhet for de(n) andre, til forskjell fra «de uklare, grumsete, utydelige sinnstilstandene man er i når man sier seg fornøyd med det nest beste. Det nest beste burde byttes ut med tomhet. (Prøv igjen. Vent.)»

Weil

satte henne igjen på sporet av Platon – en filosof som Murdoch hadde studert ivrig under krigen. Murdochs filosofiske artikler fra 1960- og 70-tallet vitner ofte om en dyp forståelse for det Sokrates og Platon ønsket å formidle, og da særlig om den dialektiske, uopphørlige bevegelsen fra det ordinære, dagligdagse til det ideelle, metafysiske - og (ikke minst) tilbake igjen. Den kjente hulelignelsen hos Platon tolkes både av Weil og Murdoch som en progressiv bevegelse mot større innsikt, en gradvis avsløring av våre illusjoner ved hjelp av en pedagogisk analogi (eller anagogi: opphøynende). Hulelignelsens mening er å gjøre oss oppmerksomme på muligheten for – og vanskelighetene ved – en åndelig oppvåkning og opplysning som både kan bidra til at vi får øynene opp for hvilket «vindu» vi ser ut gjennom og hva *somegentlig* befinner seg utenfor oss, både langt borte og i vår nærhet.

Hva kan fiksjonen bidra med?

Mens filosofien gjerne beskriver noe generelt eller abstrakt, kan skjønnlitteraturen vise oss konkrete situasjoner, gi oss romanfigurer å leve oss inn i, bli glad i eller forskrekkes over samtidig som vi blir underholdt av en god fortelling med troverdige personskildringer. En roman har også rom for naturstemninger og andre litterære virkemidler som kan bidra til leserens innsikt i en karakters indre liv eller sinnelag. Murdoch mente, om jeg har forstått henne rett, at en god romanforfatter skulle skrive slik at refleksjonsrommet mellom forfatter og leser åpnes, slik at leserens egne erfaringer bringes inn og kan spille med. For at romanen skal bli god, må forfatteren derfor skape karakterer og situasjoner som er gjenkjennelige på godt og vondt. Forfatteren kan dessuten bruke sin frihet til å tulle og lyve og innbille leseren hva det skal være. Men selv om Murdoch mente at romaner skulle underholde – at romanen var en komisk form – var hennes egne

romaner sjelden blottet for alvorlige og eksistensielle spørsmål som egner seg til å få leseren til å stoppe opp og reflektere.

Murdochs

romaner åpner gjerne med en liten gruppe mennesker der det finnes en latent konflikt. Etterhvert utvides perspektivet, og vi finner ofte en mannlig førstepersonsforteller i konfliktens fokus som ikke ser sitt fasademakeri, sin forføring eller sin maktutøvelse – i beste fall ikke før fortellingen når et avslørende høydepunkt. Det kan også være vanskelig for leseren å se hva som egentlig foregår ved førstegangslesning. Selv om vi har en evne til å avsløre noe virkelig ved hjelp av vår imaginasjon, har vi også – som en god del av Murdochs figurer – behov for å lulle oss inn i romantiske fantasier og føleri. God fiksjon tillater at ulike lesere på sitt eget vis reagerer på og reflekterer over ulike sider ved karakterenes handlinger og væremåter. Leserene kan imaginativt «leve ut» scenarier som ikke har vært tilgjengelige eller som har blitt fortrent fra deres liv. Slik kan de tilegne seg kunnskap de ellers ikke ville ha fått; særlig om egne og andres sinnelag eller «vinduer».

Den som har lest Murdochs filosofi vil finne spor i romanene etter Simone Weils begreper om «unselfing» og «attention», som beskriver nødvendigheten av å vende oppmerksomheten bort fra en selv for å kunne se den andre slik denne virkelig er. Eller, for å utvide Murdochs metafor: Man må i det minste pusse glasset i «vinduet» som en ser de(n) andre gjennom. Murdoch mener altså at en mindre subjektorientert væremåte krever en mer rettferdig og kjærlig holdning mot ens omverden, men dette er ikke hele historien. Vi bør selvsagt også benytte vår kritiske sans i forsøket på å bli litt mer opplyste – i betydningen virkelighetsorienterte – slik at vi klarer å skjelne bedre mellom det som er sant og ekte, og det som bare er useriøs svada og svermeri.

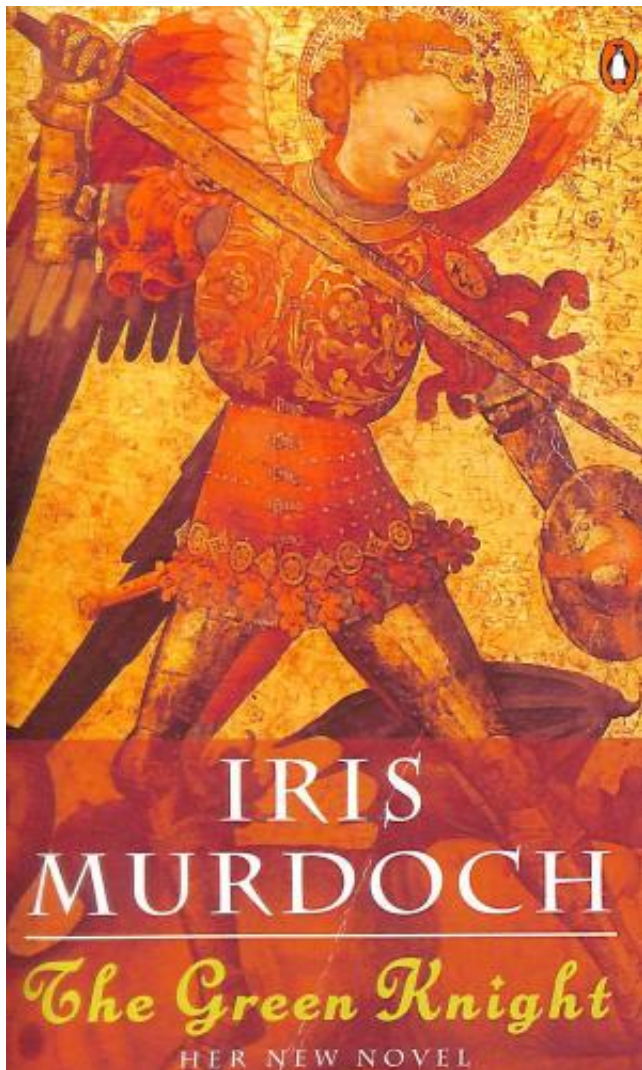
Hva kan filosofien som litteraturen ikke kan og hva kan litteraturen som filosofien ikke kan?

For en filosof som er blitt fanget i Iris Murdochs litterære nett, glir de filosofiske refleksjonene fra artiklene lydløst inn i romanene; men varsel-lampen bør blinke. Det er ganske vanlig å lese romaner i lys av en overordnet filosofisk teori, men Murdoch anbefalte oss den motsatte veien: å la filosofien utvikles i møte med romaner som kunne «forklare spesielle tilfeller svært detaljert» –

forutsatt at de også hadde en tankevekkende og underholdende historie å fortelle. Det er først når en velformet karakter begynner å angå oss som om han var en virkelig person, at den gode romanforfatteren lykkes i sitt forehavende. Og for den filosofiske romanforfatteren består kunsten ikke minst i å bidra til at leseren utvikler sin forståelse av og respekt for enkeltmenneskers ulikhet og ulike moralske utfordringer. Iris Murdoch var eksplisitt på at hennes romanfigurer bare unntaksvis og med ironi skulle leses som illustrasjoner av teoretiske posisjoner i filosofifaget.

I diskusjonene om våre moralske valg og om hva våre moralske begreper som det gode eller det rette viser til i praksis og betyr i våre liv, kan kritisk – og langsom – lesning av skjønnlitteratur bidra. Filosofiens rolle er selvsagt (blant annet) også å stille moralske spørsmål, og å stille dem på nye måter, men ikke uten samtidig å forholde seg til en rekke andre diskusjoner, som blant annet har med vår erkjennelse og vår språkbruk å gjøre. Murdochs filosofi og hennes romaner er derfor ikke «to sider av samme sak», selv om de kan ha strukturerende prinsipper til felles, som den «toveis-bevegelsen» jeg nevnte i ingressen.

Om sin nest siste roman *The Green Knight* (1993) noterte Murdoch ifølge sin biograf Peter J. Conradi at hun ville at den skulle «slå tilbake mot filosofien» og i et berømt radiointervju med Bryan Magee sa hun dette:

Generelt stiller jeg meg nølende til å si at dypstrukturen til et godt litterært verk kunne være filosofisk. Jeg tror ikke at dette bare er et verbalt poeng. Det underbevisste sinn er ingen filosof. På godt og vondt går kunsten dypere enn filosofien. Ideene må gjennomgå en grundig forvandling for å bli kunst . . . Når vi spør hva en roman *handler om* spør vi etter noe dypt. Hva handler Proust om, og hvorfor kan vi ikke like gjerne lese Bergson? Det er alltid noe moralsk som går dypere enn ideene; gode litterære arbeiders struktur har å gjøre med erotiske mysterier og mørke kamper mellom godt og ondt.

Men hva gjenstår for filosofien når kunsten både blir oppfordret til å slå tilbake og blir omtalt som å gå dypest? Og hvordan skal vi tolke «tilbakeslaget» fra fiksjonen til filosofien? Som en bølge fra det mentale havets dyp som skyller over en sjalu konkurrent, som i «den gamle krangelen» mellom filosofer og poeter som har pågått siden antikkens dager? Både filosofiske og litterære ideer må gjennomgå grundige forvandlinger for å bli god filosofi eller stor kunst. I filosofiens tilfelle omfatter forvandlingen dyp kjennskap til fagets lange historie, for Murdoch ikke minst inkludert den sokratiske dialog og Wittgensteins kritiske selvrefleksjoner. Filosofi er ikke kunst, men den er ingen vitenskap heller. Hva er den da? Her er det ikke mulig med et felles svar eller en felles, objektivt rettet metode for alle filosoferende, og den enkeltes begrunnelse endrer seg nok også over tid. Iris Murdoch forholdt seg argumenterende til sin samtid og utfordret fagets akademiske makt. Hennes kunnskap var formidabel og inkluderte både analytisk og kontinental filosofi. Hun etterlater seg en verdifull arv for alle som vil tenke videre om såvel litterære og moralske, som metafysiske og epistemologiske spørsmål.

Litteratur i utvalg

Fiksjon

- *Under the Net* (1954)
- *The Bell* (1958)
- *The Red and the Green* (1967)
- *The Sacred and Profane Love Machine* (1974)
- *The Sea, the Sea* (1978)
- *The Good Apprentice* (1985)
- *The Book and the Brotherhood* (1987)
- *The Green Knight* (1993)

Filosofi

- *Sartre. Romantic Rationalist* (1953)
- *The Idea of Perfection* (1962)
- *The Sovereignty of Good over Other Concepts* (1967)

- «On 'God' and 'Good'» (1969)
- *Acastos. Two Platonic Dialogues* (1987)
- *Existentialists and Mystics. Writings on Philosophy and Language* (1997)
- *Metaphysics as a Guide to Morals* (1999)

Kommentarlitteratur

- Antonaccio, Maria. *Picturing the Human. The Moral Thought of Iris Murdoch* (2000)
 - Altorf, Marije. *Iris Murdoch and the Art of Imagining* (2008)
 - Conradi, Peter J. *Iris Murdoch. A Life* (2001)
 - Dooley, Gillian, ed. *From a tiny corner in the house of fiction. Conversations with Iris Murdoch* (2003)
 - Leeson, Miles. *Iris Murdoch: Philosophical Novelist* (2010)
 - Magee, Bryan. *Men of Ideas. Some creators of contemporary philosophy* (1978)
 - Martin, Priscilla & Anne Rowe. *Iris Murdoch. A Literary Life* (2010)
 - Svenneby, Elin. *Iris Murdochs velvalgte ord. Filosofi og fiksjon* (2019)
-

Noter